

larda namaz kılmak mekruhtur. Resim yoksa ve temizse namaz kılınabilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Buhârî, "Şalât", 54; Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc* (nşr. Muhibbuddin el-Hatîb), Kahire 1397, s. 148-161; Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, *Kitâbü'l-Emvâl* (nşr. M. Halîl Herrâs), Kahire 1401/1981, s. 96-101; Mâveridî, *el-Ahkâmü's-sultâniyye*, Beyrut 1990, s. 259-261; Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *el-Ahkâmü's-sultâniyye* (nşr. M. Hâmîd el-Fikî), Beyrut 1403/1983, s. 159-161; Şîrâzî, *el-Muhezzeb*, II, 127; Kâsânî, *Bedâ'î*, VII, 341; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, Kahire, ts., I, 102; İbn Kudâme, *el-Muğnî* (nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin el-Türkî - Abdülfettâh M. el-Hulv), Kahire 1412/1992, II, 478; VIII, 236; X, 224; XI, 176; Nevevî, *Ravzatü'l-tâlibîn* (nşr. Âdil Ahmed Abdülmecvûd - Ali M. Muavvaz), Beyrut 1412/1992, IV, 384-385; VI, 327-328; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Ahkâmü ehli'z-zimme* (nşr. Subhî es-Sâlih), Beyrut 1983, II, 666-713; Aynî, *Umde-tü'l-kârî*, Kahire 1392/1972, IV, 3-4; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadir* (Bulak), IV, 377-379; Ali b. Süleyman el-Merdâvî, *el-İnşâfî ma'rifeti'r-râcihi mine'l-hilâf* (nşr. M. Hâmîd el-Fikî), Kahire 1376/1957, VII, 14-15; Mevâk, *et-Tac ve'l-iklil*, Beyrut 1398, III, 384; IV, 137; V, 199; Hüsâm Çelebi, *Risâle ma'mûle li-beğâni ahlâli'l-kenâ'is şer'an*, Süleymaniye Ktp., İzmir, nr. 805, vr. 125^b-129^a; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, VIII, 519; a.m.f., *Risâle fi'l-kenâ'isi'l-Mişiyye* (nşr. Halîl el-Meys, *Resâ'ilü İbn Nüceym* içinde), Beyrut 1980, s. 118-120; Ahmed b. Guneym ed-Nefrâvî, *el-Fevâkihü'd-devânî*, Beyrut, ts. (Dârü'l-ma'rife), II, 43, 85; İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr*, IV, 203; Muhammed b. Ahmed ed-Desûkî, *Hâşiye 'ale's-Şerhi'l-kebir*, Kahire 1328, II, 465; IV, 78; Abdülkerim Zeydân, *Ahkâmü'z-zimmiyyîn ve'l-müste'menîn*, Beyrut 1402/1982, s. 96-101; Muhammed Hamîdullah, *el-Veşâ'iku's-siyâsiyye*, Beyrut 1405/1985, s. 176, 457, 458, 468, 488; Yûsuf el-Kardâvî, *Gayrül-müslimîn fi'l-müctema'ül-İslâmî*, Beyrut 1992, s. 19-21; M. Âkif Aydın, "Din", *DİA*, IX, 325-327; Ahmet Özel, "Gayri Müslim", a.e., XIII, 421, 424.

MEHMET AKMAN

KİLİSLİ ABDULLAH SERMEST (1819-1882)

Nakşibendî şeyhi, şair.

Kilis'te doğdu. Soyu, bugün Doğu Türkistan Uygur Özerk Bölgesi'nde bulunan ve XV-XVI. yüzyıllarda Hoten-Turfan civarında yaşamış olan Tomanbay (Tumenbey) aşiretine dayanmaktadır. Aşiretin nüfusu giderek artınca geniş bir aile Tazabay aşiretini oluşturdu. Tazabay aşiretinden bir grup XVI. yüzyılın ortalarında Özbekistan, Kazakistan, Türkmenistan ve Azerbaycan'a göç etti. Abdullah Sermest'in büyük dedesi Süleyman Âkif, XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Taşkent'ten ayrılıp Irak üzerinden Kilis'e geldi ve buraya yerleşti.

Abdullah Sermest altı yaşında iken babası Hoca Mehmed Efendi hacca gitti ve orada vefat etti. İki yıl sonra da annesini kaybetti. Babasının bir talebesinin himayesinde büyüyen Abdullah Sermest, öğrenimine Kilis'te Akcurun Camii müderrisi Hacı Hâfız Efendi'nin yanında başladı. Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrâhim Paşa'nın Kilis'i işgal edip (1831) halkı yaptırdığı kışlânın inşasında zorla çalıştırdığı dönemde öğrenimine ara vermek zorunda kaldı. Abdullah Sermest, eli silâh tutan herkesi zorla ordusuna asker kaydeden İbrâhim Paşa tarafından 1836 yılında Kahire'ye götürüldü. Mısır'da on yıl kadar kalan Abdullah Sermest'in fiilen kaç yıl askerlik yaptığı bilinmemektedir.

Abdullah Sermest, Collit adlı bir Fransız doktorundan tıbbî konularda istifade etti, hasta tedavi edecek kadar bilgisini ilerletti. Ayrıca hat ve hakkâklık dersleri aldı. Askerden terhis olduktan sonra memleketine dönmeyip Kahire'ye yerleşti. Geçimini hattatlık ve hakkâklık yaparak sağlamaya çalıştı. Bu yıllara kadar tasavvufa ilgi duymayan Abdullah Sermest, Mekke'ye gittiğinde (1846) Nakşibendî Müceddidî şeyhlerinden Muhammed Can ile tanıştı ve bir süre sonra ona intisap etti. Seyrû sülûkünü tamamlayıp icâzet aldı. Bağdat ve Bombay'a yaptığı seyahatler dışında on iki yılını Mekke'de şeyhinin yanında geçirdi, ardından ırşad göreviyle Kilis'e gönderildi ve 1858'de Muhammed Bedevî Zâviyesi'ne yerleşti. ırşad faaliyetine başladıktan bir süre sonra kendisi için bir tekke inşa edildi. Vefatına kadar yaklaşık yirmi yıl bu tekkede ırşad faaliyetini sürdüren Abdullah Sermest ailesinin geçimini ve tekkenin masraflarını hakkâklık yaparak sağladı. Ölümünden iki yıl önce kendi adına bir vakıf tesis ederek zeytinyağı imalâthanesini, kahvehanesini, fırını ve on altı dükkânlı hanını bu vakfa bağışladı. Vakıf bugün de faaliyetini sürdürmektedir. 26 Mart 1882'de vefat eden Abdullah Sermest, Kilis'in Bölük mahallesinde Kurtağa caddesindeki Çekmeceli Camii karşısında bulunan tekkesinin bahçesine defnedildi. Ölümüne müridlerinden Rahmi Efendi, "Çıkıp on iki pîran etti ilham Rahmî'ye târîh / Makâm-ı dilgüşâyâ sür yüzü bâb-ı velâyet bu" beytini tarih düşürmüştür. Kabri üzerine türbe inşa edilmiş olup türbesi bugün bir ziyaretgâhtır.

Abdullah Sermest'in tarikat silsilesi Muhammed Can, Abdullah ed-Dihlevî, Habîbullah Mazhar, Muhammed Bedrâ-

nî, Hâfız Muhsin, Şeyh Seyfeddin vasıtasıyla İmâm-ı Rabbânî'nin oğlu Muhammed Ma'sûm'a ulaşır. Abdullah Sermest müridlerinden Antepli Âkif ve Elbistanlı Ahmed Hamdi'ye icâzet vermiştir. Oğlu Mehmed Vakıf (Tazebay) Efendi (ö. 1965), seyrû sülûkünü Ahmed Hamdi Efendi'nin yanında tamamladıktan sonra tekkenin meşihatini üstlenmiş ve tekkelerin kapatıldığı tarihe kadar (1925) bu görevi sürdürmüştür. Mantık ve kelâma dair basılı eserleri bulunan Abdullah Enverî, divan sahibi şair Çermikli Zihni Baba gibi çeşitli kesimlerden geniş bir mürid halkasına sahip olan Abdullah Sermest, Nakşibendî müceddidliğinin katı ve sert tutumundan uzak, hoşgörû sahibi, Ehl-i beyt muhibbi ârif ve kâmil bir mürşid olarak tanınmıştır.

Tasavvuf neşvesi içinde Türkçe, Arapça ve Farsça şiirler yazan Abdullah Sermest'in divanı 118 parça şiirden meydana gelmektedir. Bunların çoğu Türkçe olup gazel tarzındadır. Hâlis veya Sermest mahlasını kullanan şairin şiirlerinde çok sayıda mahallî kelime kullandığı görülmektedir. Dört nüshası bulunan divan, Abdullah Şahin tarafından şair hakkında geniş bir incelemeyle birlikte yayımlanmıştır (Ankara 1999). Eserin baş tarafında Abdullah Sermest'in torunlarından Uygur Tazebay'ın ailesi hakkında bir tanıtma yazısı yer almaktadır. Abdullah Sermest'in *Sıffin Vak'ası* adlı eseriyle tıbbi dair bir kitabının da bulunduğu, bu ikinci eserin Kilis'e gelen bir Fransız araştırmacı tarafından ödünç alınıp geri getirilmediği kaydedilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Kilisli Abdullah Sermest Tazebay Divanı (nşr. Abdullah Şahin), Ankara 1999, neşredenin girişi, s. 18-32; Kilisli Kadri, *Kilis Tarihi*, İstanbul 1932, s. 212-217; İbrahim Hakkı Konyalı, *Âbideleri ve Kitâbeleriyle Kilis Tarihi*, İstanbul 1968, s. 523-524; Seyfettin Başçılar, *Kilisli Divan Şairleri Antolojisi*, İstanbul 1991, s. 49-52; Faruk K. Timurtaş, "Mehmet Vakıf Tazebay", *Son Havadis*, İstanbul 20 Haziran 1965.

NİHAT AZAMAT

KİLİSLİ RİFAT BİLGE (1874-1953)

Filolog,

Türk dili ve edebiyatı araştırmacısı,
kitâbiyat uzmanı, eğitimci.

Kilis'te doğdu. Babası, zaptiye görevinden dolayı Kerim Çavuş diye anılan Abdülkerim Efendi'dir. İlk ve rüşdiye tahsilini Kilis'te yapan Ahmed Rifat daha sonra

oranın tanınmış ulemâsından ders gördü. En çok faydalandığı Ulucami imamı Ebûbekir Vâhid Efendi bunların başında gelir. 1892'de Kilis müftüsü Keçikzâde Abdurrahman Efendi'den icâzet aldı. Hemşehrilerinin çoğu gibi İstanbul'a gitti ve Dârümuallimîn'e girdi (1892). Okulun üç yıllık âlî kısmını da tamamlayarak 1899'da mezun oldu. Dârümuallimîn'in, aralarında belâgat-i Arabiyye hocası Abdurrahman Süreyyâ, elfiyye ve fıkıh hocası Müderris Esad Efendi gibi simaların bulunduğu seçkin öğretmen kadrosu içinde en büyük istifadeyi kendisine hocalıkta yön veren Selim Sâbit Efendi'den gördü. Medrese derslerine ilgisini İstanbul'da da devam ettirerek bu yolda bazı dereceler kazanan Kilisli 1904 yılında girdiği Mekteb-i Hukuk'tan 1908'de mezun oldu.

Kilisli Rifat, daha öğrenciliği sırasında önce vekil sıfatıyla, asil olarak da 1 Şubat 1901'de Unkapanı Rüşdiyesi Farsça muallimi olarak başladığı, kendisine "muallim" lakap ve sıfatını kazandıran hocalık mesleğinde sırasıyla Fevziye Rüşdiyesi (1903), Dârümuallimîn, Üsküdar İdâdisi, Vefa İdâdisi (1909), İstanbul ve Kabataş sultânîleri (1916-1922), Medresetü'l-kudât (1919), Gazi Osman Paşa Sultânîsi ve Dârümuallimât'ta (1923) Arapça, Farsça, tarih, coğrafya, Türkçe, akaid, ceza hukuku, ulûm-i dîniyye dersleri okuttu. Daha sonra getirildiği İstanbul Dârülfünûnu İlahiyat ve Edebiyat fakülteleri Arapça okutmanlığına emekli oluncaya kadar devam etti (1946). Ömrünün son yıllarında yerleştiği Ankara'da 22 Şubat 1953'te vefat etti. Kabri Cebeci Asrı Mezarlığı'ndadır (Ulus, 23 Şubat 1953).

Uzun meslek hayatında mevkice kayda değer bir yükseliş görmemiş olan Kilisli Rifat'ın yalnızca muallimlikle çerçevelenen çok sade hal tercümesini zenginleştiren taraf Türk dili, kültürü ve tarihinin nâdir eserlerini ilim dünyasına kazandırma yolunda gerçekleştirdiği çalışmalar ve bu uğurdaki verimli gayretleridir. Bu çalışmalarıyla İstanbul'daki vakıf kütüphanelerinin asırlardan beri barındırdığı kültür mirasını bir bir elden geçirme, adları, varlıkları unutulmuş eser ve müellifleri yeniden gün ışığına çıkarma yolunda hayatının yarım yüzyılını harcamıştır. İlk zamanlar rüşdiye, daha sonraları sade bir idâdî hocası sıfatıyla gerçekleştirdiği bu çalışmaları sırasında Ali Emîrî Efendi, Bağdatlı İsmâil Paşa, İsmail Saib (Sencer), Fâik Reşad, Bursalı Mehmed Tâhir, İbnü-lemin Mahmud Kemal gibi döneminin kıtâbiyat ve biyografi üstatlarıyla tanışma

fırsatını elde etti. Vefa İdâdisi'nde hocalığını sürdürmekte iken henüz kurulmuş Âsar-ı İslâmiyye ve Milliyye Tedkik Encümeni üyeliğine kabulüyle (4 Nisan 1915) doğrudan doğruya Türklüğü ilgilendiren el değmemiş eserler, müstesna kaynak ve metinlerden bir kısmı ilk defa onun eliyle ilim dünyasının malı olmaya başlamıştır.

Aynı yıllarda, Evkaf Nezâreti tarafından Bursalı Mehmed Tâhir ve *Amasya Târihi* müellifi Hüseyin Hüsâmeddin'le (Yasar) birlikte İstanbul'un vakıf kütüphanelerindeki nâdir ve yüksek değerli eserleri tesbitle görevlendirilen Kütüphaneler Tedkik Komisyonu'na dahil oldu. Ardından Topkapı Sarayı kütüphanelerinin üçünün tasnifi ve kataloglarının tanzimi işi de kendilerine havale edildi (geniş bilgi için bk. Kilisli M. Rifat, "Millî Şiirler-Mora Destanı", *İkdam*, nr. 8660, 22 Nisan 1921; a.mlf., *Anılar ve İnsanlar*, s. 42-46).

Kilisli'nin önemli hizmetlerinden biri de Hâlis Efendi, Rızâ Paşa, Celâl Paşa, Bağdatlı Vehbi, İsmâil Saib gibi kitap meraklılarının zengin özel kütüphanelerinin yabancılara gitmesini önleyerek devlet müesseselerine kazandırılmasını sağlamaktaki büyük rolüdür. Bağdatlı İsmâil Paşa'nın Mısır'a kaçırılan kitaplarının memlekette kalması için büyük gayret göstermiş, Adliye Nâzırı İbrâhim Bey'in kütüphanesi için de aynı şekilde çalışmıştır (daha ayrıntılı bilgi için bk. "Satılık Kütüphaneler", *a.g.e.*, s. 31-42).

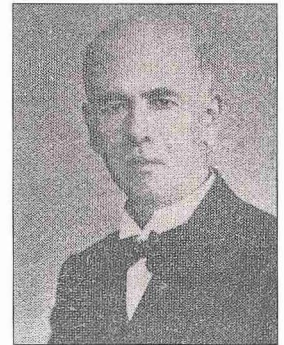
Cumhuriyet'ten sonra da Maarif Vekilliği, Türk Tarih Encümeni, Dârülfünun Türkîyat Enstitüsü, Türk Dili Tedkik Cemiyeti (daha sonraki adıyla Türk Dil Kurumu) gibi kuruluşlar, basılmasını programladıkları eski metin ve kaynakların yayımlanması işinde onun vukuf ve yardımına muvacaat etmişler, bunlardan bir kısmını ilim âleminin istifadesine hazırlamakla kendisini görevlendirmişlerdir.

1930'lu yılların başlarında Türk Dili Tedkik Cemiyeti, Türkçe'ye yerleşmiş Arapça ve Farsça kelimelerin yerini tutacak karşılıklar bulmak üzere Türkçe'nin söz varlığını derlemek için harekete geçtiğinde Kilisli Rifat öteden beri eski metinlerden derlediği 15.000 fişlik hazır bir malzeme-yi sağlamıştır (*Tarama Dergisi*, İstanbul 1934, I, 95-96). Daha sonra hazırlığına girilen Türkiye Türkçesi'nin tarihi lugatı *Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü* için taranması programa alınan 227 eserden seksen ikisinin taranmasını doğrudan doğruya kendisi gerçekleştirmek suretiyle bu

çalışmaya da büyük yardımda bulunmuştur. Bütün bu olağan üstü gayretlerine ve pek çok yazma eseri kontrol ve istinsah ederek doğru metin ortaya çıkarmadaki hizmetlerine mukabil bu gibi eserlerin yayımında Kilisli'nin adı, hazırlayıcısı sıfatıyla baş tarafta belirtilmek yerine çok defa küçük bir notta veya bir başkasınca kaleme alınmış bir önsözün satırları arasında yer bulabilmiştir.

Türk kültürüne ve ilme kazandırılmış yığınla eser ve çalışma bırakarak farkına varılmaksızın sessizce göçen, sadece *Dîvânü lugâtî't-Türk* gibi bir âbideyi ortaya koyabilmiş olması bile tek başına adını yaşatmaya yetecek olan Kilisli Rifat'a karşı vefa borcunun gereği, günümüzde Gaziantep Üniversitesi'nin Kilis'teki Eğitim Fakültesi'ne Kilisli Muallim Rifat Bilge Eğitim Fakültesi adı verilmek suretiyle yerine getirilmiştir.

Eserleri. Arapça Öğretimi Kitapları. 1. Otuz Ders -yâhud- Yeni Sarf-ı Arabî (İstanbul 1912). Genç yaşta başladığı Arapça hocalığın kazanılmış tecrübe ile Arap dili gramerini o zamana kadar olandan farklı ve öğrenilmesini kolaylaştıran bir metotla ele alan bir eserdir. Arapça eğitimi sahasındaki kitaplarıyla devrin büyük otoritesi sayılan ve Maarif Nezâreti'nin bununla ilgili dairesinin de başkanı bulunan Hacı Zihni Efendi, bu sıfatla tedkikine havale edilen eseri büyük bir takdirle karşılayarak rüşdiyelerde yıllardan beri okutulmakta olan kendi kitabı *el-Müşezzeb* yerine ders programlarına onu koydurmuştur (*Anılar ve İnsanlar*, s. 47-50). Aynı yıl içinde ardarda yeni baskıları gerçekleştirilen eserin ertesi yıl değişik yeni bir baskısı daha yapılmıştır. **2. Otuz Ders -yâhud- Yeni Nahv-i Arabî**. Öncekinin gördüğü rağbet üzerine kaleme alınan bu ikinci eserin Matbaa-i Ebûzziyâ'ca yapılmakta olan baskısı Ebûzziyâ Tevfik'in ölümünün ardından matbaaya konan haciz dolayısıyla yarıda kalmıştır (*a.g.e.*, s. 50-51).

Kilisli
Rifat
Bilge

Türk Dilinin Tarihi Kaynakları. 1. *Divânü lugâti't-Türk* (I-III, İstanbul 1333-1335/1916-1917). Kilisli Rifat'ın, Ali Emîrî Efendi'nin ele geçirdiği, dünyada tek nüshası olan bu eserin onun rızâsını sağlayarak istinsah ve basımıyla ilgili bütün iş ve sorumlulukları da üstlenmek suretiyle gecikmeden ilim âlemine kazandırılmasında birinci derecede rolü bulunmaktadır. Eldeki nüshada mevcut müstensih hatalarından arındırmak, dağılmış yapıklarının gerçek sıralarını bulup yerli yerine koymak, filolojik yönden düzene sokmak suretiyle gerçekleştirdiği bu yayın Türkoloji dünyasında yıllar boyunca tek referans teşkil etmiş, Türk Dil Kurumu'nca tercümesinin (1941), arkasından tıpkı basımının, ayrıca daha mükemmel bir yeni tıpkı basımının ortaya konulmasından sonra da yazma nüsha ile devamlı kontrol sağlama hizmetini görmüştür. **2. *Hilyetü'l-insân ve halbetü'l-lisân*** (İstanbul 1340/1922). Cemâleddin İbn Mühennâ'nın Farsça, Türkçe ve Moğolca'ya ait olarak üç kısım üzerine Arap diliyle tertip ettiği lugatın Türkçe ve Moğolca ile ilgili kısmının, mevcutlar içinde en iyisi olan Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi'ndeki yazmasının (nr. 1202) filolojik düzeltmeler ve notlar ilâvesiyle neşridir. Kilisli Rifat'ın Maarif Nezâreti'nin teklifi üzerine meydana getirdiği bu çalışma, daha önce Melioranskîy tarafından yayımlanan Türkçe ve Moğolca kısımlarının eksik ve yanlışlarını İstanbul nüshasına göre giderip metni de harekelendirerek tesis etmesi yönünden İbn Mühennâ lugatının muteber ve güvenilir bir yayımı olmuştur (bk. İBN MÜHENNÂ). **3. *el-Kavâninü'l-külliyeye li-zabt'l-lugati't-Türkiyye*** (İstanbul 1928). Müellifi bilinmeyen eserin Süleymaniye Kütüphanesi'nde mevcut tek nüshasının (Şehid Ali Paşa, nr. 2659) kendisi tarafından istinsahı yapılarak düzeltmeler ve notlar ilâvesiyle neşridir. Türkiyat Enstitüsü'nce bastırılan kitapta M. Fuad Köprülü'nün eseri değerlendiren bir önsözü de yer almaktadır. **4. *el-İdrâk Hâşiyesi*** (İstanbul 1936). Ebû Hayyân'a ait *Kitâbü'l-İdrâk li-lisâni'l-Etrâk* adlı eserin telifinden yirmi iki sene sonra istinsah edilmiş nüshasının (Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 2896) çeşitli yerlerine derkenar olarak ilâve edilmiş, eserin aslı dışında 1359 Türkçe kelimenin kendisi tarafından derlenip alfabetik olarak düzenlenen indeksinin Veled Çelebi tarafından mânaca gözden geçirilen şeklidir.

İslâmî Kaynak. *Kitâbü Ahkâmî'l-Kur'ân* (I-III, İstanbul 1917-1919). Cessâs'ın Hanefî fıkının temel kitaplarından olan bu ünlü eserinin İstanbul kütüphanelerindeki çeşitli yazmaları göz önünde bulundurulmak suretiyle yapılmış neşridir. İçinde kendisinin de bulunduğu bir heyet olarak işe başlanmışken üyelerin zamanla ayrılması üzerine yayımı tek başına yürütüp sonuçlandırmıştır (*Anılar ve İnsanlar*, s. 61-64). Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası neşri diye tanınan bu yayım eserin en muteber baskısı sayılmaktadır.

Türk Tarihine Ait Kaynak ve Metinler. 1. *Arznâme* (MTM, nr. 5 [1915], s. 273-304, 385-386). Devvânî'nin, Uzun Hasan devri Akkoyunlu Devleti idarî ve askerî teşkilâtı hakkında doğrudan doğruya müşahedelere dayanması bakımından başta gelen bir kaynak sayılan Farsça eserinin *Külliyât-ı Celâl*'deki (Süleymaniye Ktp., Hamidiye, nr. 1438) nüshası esas alınarak çeşitli düzeltmelerle yapılmış neşridir. Baskısını ilk defa kendisinin gerçekleştirdiği eser, daha sonra İrec Efşâr tarafından başka bir nüshası üzerinden basılmış, Minorsky de İngilizce tercümesini ortaya koymuştur (eserin kaynak olarak mahiyet ve değeri hakkında bk. John E. Woods, *The Aqqoyunlu: Clan, Confederation, Empire*, Minneapolis- Chicago 1976, s. 22). **2. *Bezm ü Rezm*** (İstanbul 1928). Azîz b. Erdeşîr Esterâbâdî'nin, Kadî Burhâneddin ve XIV. yüzyıl Türk beylikleri hakkında birinci elden kaynak olan Farsça tarihinin müellif nüshasından Kadî Burhâneddin adına istinsah edilmiş yazması (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 3465) esas alınarak İstanbul kütüphanelerindeki diğer üç yazmasından istifade edilmek suretiyle kurulmuş metnidir. Hacimli eser, Kilisli Rifat'ın ayrıca düzenlediği çok zengin fihrist ve çeşitli indekslerle kolay kullanılabilir hale getirilmiştir. Türkiyat Enstitüsü'nün "Anadolu Türkleri'ne Ait Tarihî Membâlar" dizisinin ilk kitabı olup başında eser ve müellifi hakkında M. Fuad Köprülü'nün bir önsözü bulunmaktadır (ayrıca bk. ESTERÂBÂDÎ, Azîz b. Erdeşîr). **3. *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*** (VII-VIII, İstanbul 1928). Başlangıçta elde mevcut tek takım sanıldığından *Seyahatnâme*'nin sadece Selimiye Dergâhı-Pertev Paşa Kütüphanesi nüshası üzerinden yapılmış ilk altı ciltlik baskısının devamını getirmek için neşri Türk Tarih Encümeni'nce kendisine havale edilen VII ve VIII. ciltlerinin Beşir Ağa nüshası esas olmak üzere Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'ndeki üç

ayrı takımı ve Pertev Paşa nüshası ile karşılaştırmalı yayımıdır. Kilisli Rifat'ın, bu hacimli iki cildin her sayfasında nüsha farklarını gösteren, esas metne dokunmadan çeşitli düzeltmeler ve aydınlatıcı açıklamalar getiren dipnotlarıyla zenginleştirdiği eser, ilk altı ciltteki keyfî tasarıflar ve sansür müdahalesi gibi hususlar bahis konusu olmadığından onun büyük bir sabır mahsulü olan bu çalışmasıyla güvenilir baskısına kavuşmuştur. Gerçekleştirilen baskı bu kısmı ile seyahatnâmenin ilk tenkitli neşri olma özelliğini taşır (ayrıca bk. *Anılar ve İnsanlar*, s. 59-61; bu yayının tahlil ve değerlendirilmesi için bk. Fr. Taeschner, "Die neue Stam-buler Ausgabe von Evlija Tschelebis Reisewerk", *Der Islam*, XVIII [1929], s. 299-310). Kilisli Rifat ayrıca Lutfi Paşa tarihini, onu yayıma hazırlamış olan Âli Bey'in sonraları aradan çekilmesi üzerine 434. sayfasından itibaren olan kısmının işleniş ve yayımını üstlenerek tamamlanmasını sağlamıştır ("Müellif ve Kitaba Dâir Birkaç Söz", *Lutfi Paşa Târîhi*, İstanbul 1341, s. 3-6).

Türk Sanat Tarihi Kaynakları. 1. *Gülzâr-ı Savâb* (İstanbul 1938-1939). IV. Murad devri müelliflerinden Nefeszâde İbrâhim'in hat sanatı ve yazma eserlerde kullanılan çeşitli malzemelerin hazırlanışı hakkında toplu teknik bilgiler vermesi bakımından önemli bir kaynak olan eserinin (TSMK, Emanet Hazinesi, nr. 1232) Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin hattı ile istinsah edilmiş nüshası esas alınarak yapılmış neşridir. Kilisli Rifat, mevcut diğer yazmalarına da müracaatla eksiksiz ve hatasız bir metin kurduktan başka eserin asıl mühim tarafını teşkil eden "Risâle-i Midâdiyye ve Kırtâsiyye" adlı ikinci kısmındaki bilgilere, İstanbul kütüphanelerindeki muhtelif yazmalar arasında âharlama, kâğıda renk verme, kalem çeşitlerinin hazırlanması, mürekkep yapma teknik ve usullerine dair rastladığı kayıt ve bilgiler ilâve eden zengin hâşiyeye ve notlar, metnin anlaşılmasını kolaylaştıran açıklamalarla eserin kaynak olma değerini daha da arttırmıştır (bk. GÜLZÂR-ı SAVÂB). **2. *Devhatü'l-Küttâb*** (İstanbul 1942). Suyolcuzâde Mehmed Necib'in, İslâm dünyasının İbn Mukle, Yâkût el-Müstasım gibi meşhur hattatlarına kısaca temas ettikten sonra Şeyh Hamdullah ve Ahmed Şemseddin Karahisârî'den 1150 (1737-38) yılına kadar yetişmiş 410 hattatın hal tercümesini veren eserinin Topkapı Sarayı Müzesi (Enderun Hazinesi, nr.

1232) ve Fâtih kütüphanesinde mevcut diye gösterilen bir nüshası üzerine hazırlanmış neşridir. Muğlak ve külfetli ifade-sini Kilisli Rifat'ın, anlaşılabilir hale getirdiği eser, öbür kaynak gibi Güzel Sanatlar Akademisi tarafından Türk sanat tarihine kazandırılmıştır.

Kitâbiyat ve Hal Tercümesi Kaynakları.

1. *Das biographische Lexicon (al-Wâfi bil-wafayât) des Şalâhaddîn Halil İbn Aibak aş-Şafadî* (I, İstanbul 1931 [Bibliotheca Islamica Bd., 62]). Kendisinden alınan bilgiye göre eserin bu ilk kısmını Hellmut Ritter, Kilisli Rifat ile birlikte yayıma hazırlamıştır. Onun ölümünden sonra yapılan ikinci baskıda (Wiesbaden 1962) Kilisli Rifat'ın adı görülmemektedir. 2. *Keşf-el-Zunun* (I-II, İstanbul 1941-1946, M. Şerefettin Yaltkaya ile birlikte). Müellif hattı ile (Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 1619) çok karışık, içinden güç çıkılır haldeki müsveddesinin Kilisli Rifat tarafından istinsahı ve tashihiyle hazırlanmış, ayrıca eserin Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde (Revan Köşkü, nr. 2059) yine Kâtib Çelebi'nin hattı ile "Durûs" maddesine kadar temize çekilmiş kısmıyla karşılaştırılmış neşridir. Bununla eserin en güvenilir baskısı ortaya konulmuştur. 3. *Keşf-el-Zunun Zeyli. İzâh al-Maknûn Fî al-Zayli 'Alâ Kaşf al-Zunun 'An Asâmî al-Kutubi va'l-Funûn* (I-II, İstanbul 1945-1947, M. Şerefettin Yaltkaya ile birlikte). Bağdatlı İsmâil Paşa'nın Kâtib Çelebi'nin eserinde bulunmayan 19.000 kitap ismi daha katan zeylinin yine istinsah ve tashihten geçirilmek suretiyle yapılmış neşridir. 4. *Hadiyyat al-'Ârifîn, Asmâ' al-Mu'allifîn va'Âşâr al-Muşannifîn* (I, İstanbul 1951, İbnülemin Mahmud Kemal ile birlikte). Bağdatlı İsmâil Paşa'nın 10.000 civarında müellife yer veren biyografi kamusunun müellif nüshası üzerinde yapılmış istinsah ve bazı tashihlerle yayımdır. Kilisli Rifat ayrıca hazırladığı geniş bir isimler indeksyle, tertip ve tasnifi karışıkça olan eserden istifadeyi kolaylaştırmaya çalışmıştır. *Hadiyyetü'l-'Ârifîn*'in II. cildinin neşri onun ölümünden dolayı Avni Aktuğ'un iştirakiyle yapılmıştır (İstanbul 1955).

Eski Türk Edebiyatı Metinleri. 1. *Kitâb-ı Dede Korkud alâ Lisân-ı Tâife-i Oğuzân* (İstanbul 1916). Âsâr-ı İslâmiyye ve Milliyye Encümeni'nce hazırlanması kendisine havale edilen eserin tek nüshası olarak bilinen Dresden nüshasından yapılmış kötü ve kusurlu bir istinsah üze-

rinden, Türkoloji ve Türk filolojisinin o zamanki seviyesinin müsaade ettiği nisbette gerekli tashih ve düzenlemelerle yapılmış metin tesisidir. Türk okuyucusunun eline eseri ilk defa bütün olarak veren neşir, hemen çıktığı tarihten itibaren beraberinde Türk kültür ve edebiyatında âdetâ çığır açıcı bir tesir getirmiştir. Kilisli'nin bu çalışması, eserin Orhan Şaik Gök-yay ve özellikle Muharrem Ergin tarafından yapılan Latin harfli neşirlerine ve tıpkı basımları ortaya konulana kadar ellerden düşmemiş, literatürde yıllarca tek başına bir referans olmuştur. *Kitâb-ı Dede Korkud*'u bir bütün olarak ortaya koyup tanıtması, metni çözmedeki gayreti yönünden ilim âlemi Kilisli Rifat'a çok şey borçludur (E. Rossi, *Il "Kitâb-ı Dede Korkut". Racconti epico-cavallereschi del Turci*, Vatican 1952, s. 3). 2. *Ferhengnâme-i Sa'dî Tercümesi* (İstanbul 1924, Veled Çelebi'yle [İzbudak] birlikte). Hoca Mesud'un, Şeyh Sa'dî-i Şîrâzî'nin *Bus-tân*'ından seçmeler yoluyla düzenlenen eserinin o vakit bilinen tek, aynı zamanda bozuk ve kusurlu nüshası (Millet Ktp., Ali Emîrî Efendi, Manzum, nr. 300) üzerinden geniş ölçüde metin tamiri ve düzeltmelerle yapılmış neşridir. Eserin sonradan ortaya çıkan daha iyi nüshaları Kilisli Rifat'ın yaptığı düzeltme ve filolojik tasarrufların ne derece isabetli ve doğru olduğunu meydana koymuştur. O zamanlar henüz şahsiyeti bilinmeyen Hoca Mesud'un hüviyetini ortaya çıkarabilmek için yığınla kaynak arasında giriştiği geniş tahkik, tercümedeki beyit ve mısraların Farsça metindeki asıllarını ve yerlerini bulabilmek yolunda gösterdiği büyük gayret ve İstanbul kütüphanelerindeki altmışa yakın *Bus-tân* yazma ve basma nüshasını tek tek elden geçirerek ondan yapıp Hoca Mesud'un tercümesine esas olmuş Farsça müntehabatın asıl nüshasını bulabilmek için sürdürdüğü yorucu çalışma, Kilisli Rifat'ın titiz ve büyük sabır sahibi araştırmacılığını yansıtan çarpıcı ve belirgin bir örnektir (yayının tahlil ve değerlendirilmesi için bk. Fuad Köprülü, *TM*, II [1928], s. 481-489; ayrıca bk. HOCA MESUD). 3. *Dîvân-ı Türkî-i Sultan Veled* (İstanbul 1925). Sultan Veled'in Farsça divanı ile diğer eserlerinde yer alan Türkçe manzumelerin Veled Çelebi'nin şerh ve tefsiri ve Kilisli Rifat'ın filolojik düzeltme ve açıklamalarıyla birlikte yayımdır (tahlil ve tenkid için bk. Fuad Köprülü, *TM*, II [1928], s. 475-481). 4. *Mâniler* (İstanbul 1928). Türkiyat Enstitüsü'nün "Anadolu Türklerinin Halk Edebiyatı" dizisinin ilk ki-

tabı olarak yayımlanan eser Kilisli Rifat'ın daha çocukluk yıllarında kültürünü aldığı, 1892'de İstanbul'a geliştikten sonra ise artan bir ilgi ve merakla cönklerden, çeşitli yazma mecmualardan derlediği 1760 mâni metnini bir araya getirmektedir. Kendisinden önce yapılmış olanlara nisbetle en zengin mâni derlemesi olan kitap, bu alanda daha sonraki çalışmalar için yol açıcı bir örnek vazifesi görmüştür. Mânilerin birinci mısralarının ilk harfine göre bir sıralama getiren indeksi, aranan veya yeni rastlanan bir mâninin eserde olup olmadığının kontrolüne, varsa oradaki yerini bulmaya yardımcı olmaktadır. Kilisli Rifat elindeki derlenmiş mâni sayısının 13.000'i geçtiğini haber verir (*Anı-lar ve İnsanlar*, s. 12). Halk şiirine ayrıca ilgi göstermiş olan Kilisli Rifat'ın bazı yazılarında bildirdiğine göre elinde cönkler ve çeşitli yazmalardan derlenmiş, sayısı 10.000 civarında olup basıldıklarında 500'er sayfalık dört cilt tutacak halk şiiri metinlerinden başka yeni edindiği cönk ve mecmualardan derlediği ve Cumhuriyet öncesi yıllarda basılması için Maarif Nezâreti'ne sunmayı düşündüğü iki ciltlik bir halk şiiri malzemesi vardır.

Tercümeler. 1. *Dîvânü lugâti't-Türk Tercümesi*. Kilisli Rifat, I. Dünya Savaşı esnasında kendi nezâret ve kontrolü altında aslının yapılmakta olan baskısının sona ermesiyle eserin hemen tercümesine başlayarak kısa bir zaman içinde bunu ortaya koymuşsa da yeni hükümetin gereken ilgiyi göstermemesi ve Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki iktisadî sıkıntı ve darlıklar yüzünden basılması mümkün olmamıştır. Varlığından haberdar olduğunda Atatürk'ün özel bir ilgi göstererek Cumhurbaşkanlığı Kütüphanesi'ne koydurduğu yirmi iki defter tutmakta olan bu tercüme görmezlikten gelinip Türk Dil Kurumu için bunlar arasından yanlış istinsah edilmiş birkaç deftere göre hüküm yürütülerek Kilisli'nin yaptığı iş küçümsenmeye çalışılmıştır (Besim Atalay, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, Ankara 1940, Önsöz, I, s. XXIV-XXV, XXVIII-XXX). Besim Atalay'ın bu tutumu târizlere hedef olmuş, Kilisli Rifat'a haksızlık edildiği belirtilmiştir (Kilisli Rifat'ın bu husustaki açıklamaları için bk. *Anılar ve İnsanlar*, s. 127-134; aynı metin için ayrıca bk. *Bir Kitabın Hikâyesi*, Ankara 2000, s. 28-34). 2. *Edviye-i Kalbiye (Büyük Türk Filozof ve Tıp Üstadı İbni Sina*, İstanbul 1937). İbn Sînâ'nın ölümünün 900. yıl dönümünü anma programı dahilinde Türk Tarih Ku-

rumu'nun Kilisli Rifat'tan hazırlamasını istediği bu tıbbî risâlenin Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki nüshası (Fâtih, nr. 3625) esas alınarak diğer on sekiz nüsha üzerinden tenkitli neşri ve zengin notlarla Türkçe'ye tercümesidir. Kilisli Rifat, metnin hatasız olması için İbn Sînâ'nın *eş-Şifâ*' ve *el-Kânûn*'u ile Fahreddin er-Râzî'nin eserlerine de müracaat etmiştir. 3. *Hindiba Risâlesi* (İstanbul 1937). Bu tıbbî bitki hakkında İbn Sînâ'nın kaleme aldığı Arapça risâlenin metni ve Kilisli Rifat'ın tercümesidir. İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsü'nce gerçekleştirilen yayımın başında Ahmet Süheyl Ünver'in eseri değerlendiren önsözü vardır. 4. *Gülîstan* (İstanbul 1941). Şeyh Sa'dî'nin eserinin Türkçe'de yapılmış tercümelerinin en çok tutulandır. Baş tarafında Ali Nihad Tarlan'ın Şeyh Sa'dî hakkındaki yazısı ile Kilisli Rifat'ın Türk edebiyatındaki *Gülîstan* tercümelerine dair açıklamaları yer almaktadır. 5. *Bostan* (İstanbul 1942). Türkçe'de çeşitli şerhleri meydana getirilmiş olmasına mukabil tam bir tercümesi bulunmayan Şeyh Sa'dî'nin *Bostân*'ının bütünüyle ilk tercümesidir. Kilisli Rifat bunların dışında *Bahâristân*, *Nigârîstân*, *Vâmık u Azrâ* ile Muhammed b. Abdülcebbar el-Utbî'nin Gazneli Mahmud ve Karahanlılar'ın siyasi tarihi için birinci elden kaynak olan *Târîh-i Yemînî*'sini ve Kutbüddin el-Mekkî'nin, Kanûnî Sultan Süleyman devrinde İstanbul'a yaptığı ziyaretini anlatan *el-Fevâ'idü's-seniyye fi'r-rihleti'l-Medîne ve'r-Rûmiyye* adlı seyahatnâmesinin Türkiye ile ilgili kısmını tercüme etmiştir. Bu sonuncusundan bazı parçalar *Anılar ve İnsanlar*'da yer alır (s. 18-25).

Makaleler. Kilisli Rifat ayrıca ilim ve meslek dergileriyle bazı günlük gazetelere makaleler yazmış, bir kısım hatıralarını ise "Bildiklerim" başlığı altında gazetede yayımlamıştır. Bunlardan, *Dîvânü lügâti't-Türk*'ün Ali Emîrî Efendi tarafından nasıl elde edildiğini ve âdeta devlet çapında bir benimsenişle basılış macerasını anlatan tefrika yazısı (*Yeni Sabah*, 30 Eylül 1945; 4, 7, 11, 14, 18 Ekim 1945) geniş ilgi görmüş, çeşitli eserlere hemen hemen bütünüyle aktarılmış ve Kilis Kültür Derneği tarafından kitap halinde bastırılmıştır (*Bir Kitabın Hikâyesi- Divânü Lügât-it-Türk*, Ankara 2000). Kilisli Rifat'ın *Yeni Sabah* gazetesinde çıkan hatıraları, *Dîvânü lügâti't-Türk*'e dair olanla birlikte yine aynı dernek tarafından kitaplaştırılmıştır (*Anılar ve İnsanlar*, Ankara 1997). Yaşının ilerlemiş olduğu bir çağda

kaleme alınan bu yazılardaki tarih ve yıl kayıtları yanlış hatırlamalara dayandığından ihtiyatla kullanılmalıdır. *Dîvânü lügâti't-Türk* konusunda söylediklerinin Kâşgarlı Mahmud ve eseriyle ilgili literatürde mutlak bir senet gibi tek taraflı bir kabulle benimsenmiş olmasına mukabil esas aynı olmakla beraber bu konuda bizzat Ali Emîrî Efendi'nin beyanları muhtelif noktalarda ondan ayrılmaktadır. Kilisli Rifat'ın, eserin basılmasına Ali Emîrî Efendi'nin nasıl razı edildiğine dair söylediklerinin olduğu gibi kabul edilmesi kronolojik yönden çok yaygın bir anakronizme yol açmaktadır. Araştırma yazıları *Türk Yurdu* ve *Türkiyat Mecmuası*'nda çıkan Kilisli Rifat dil, halk edebiyatı ve kültür konularındaki makalelerini de *İkdam* gazetesine yazmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır: "Sultan Veled ile Muasır İki Türk Şairi" (*TY*, V/25 [1927], s. 64-68); "Süheyl ü Nevbahâr" (*TM*, II [1928], s. 401-409); "Dîvânü Lügâti't-Türk'ün Başındaki Makale" (*a.g.e.*, VI [1939], s. 355-358); "Dîvânü Lügâti't-Türk'ün Telif Tarihi" (*a.g.e.*, VI [1939], s. 358-360); "İstanbul Kütüphanelerindeki Bâznâmeler" (*a.g.e.*, VII-VIII/2 [1945], s. 169-182). *İkdam*'daki makalelerinden bazılarının başlıkları da şöyledir: "Türkçe'nin Nahvi", "Millî Şiirler- Mora Destanı", "Dârümuallimât-ı Âliye'de Arabî, Fârisî Lâzım mı?", "Sultan Mahmûd-ı Gaznevî Şair midir?", "İbn Mühenna Lügati", "Acaba Değişmedik Yer mi Kaldı?", "Lutfi Paşa ve Tarihi", "Sivas Hâkimi Kadı Burhaneddin'in Âsârı", "Türkler'de Yurd Sevgisi", "Emîr Nevruz Bey", "Yurd Türküleri", "Budin Türküsü", "İki Eser (Tuhfe-i Alâiyye ve Ahmedî Divanı)". Bu makalelerin bazılarında yeri geldikçe hatıralarını da nakleden Kilisli Rifat'ın, hocası Selim Sabit hakkında yazdığı uzun bir yazısı, Türkiye Maarif tarihindeki müstesna mevkiine mukabil fikir ve hizmetleri az bilinen bu şahsiyete dair önemli bilgiler vermektedir ("Mekteb Hâtıraları: Eski Dârümuallimîn'de Hocam Selim Sâbit Efendi Merhum", *Muallimler Mecmuası*, nr. 30, Nisan 1925, s. 1338-1358).

"Kilisli M. Rifat" imzasıyla basında sık sık yazıları çıktıktan başka *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*'nin ilk altı ciltlik yayımına katılmış, ayrıca eserin bazı yönlerden değerlendirmesini yapan makaleler de kaleme almış olan hemşehrisi ve adaşı Kilisli Rifat'la karıştırılmamak için kendisi isminin başında daima "muallim" unvanını kullanmıştır. Doktor olan daha sonra Kardam, kendisi ise Bilge soyadını almıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

(Şahsiyeti, ilmi ve fikrî faaliyeti üzerinde yerli ve derli toplu bir araştırma ortaya konulmamış, hakkında yazılanlar birkaç makale ile çerçevesi dar bazı ansiklopedi maddelerinden öteye gitmemiş bulunan Kilisli Rifat'a dair burada verilen bilgiler, doğrudan doğruya kendisinin eser ve yazıları ile zamanının basını ve ilim çevresinden elde edilmiştir. Yeni hiçbir bilgi getirmeyen, eksik ve yanlış mevcudu tekrarlayan birtakım ansiklopedi maddelerinin zikrine ise gerek görülmemiştir.) Gövsa, "Rifat (Kilisli Muallim)", *Meşhur Adamlar*, İstanbul 1936, IV, 1359-1360; a.mlf., *Türk Meşhurları* (1948), s. 73; Osman Nuri Ergin, *Muallim M. Cevdet'in Hayatı, Eserleri ve Kütüphanesi*, İstanbul 1937, s. 567, 569-575; Murat Uraz, *Türk Edip ve Şairleri*, İstanbul 1940, III, 44-45; [Reşat Ekrem Koçu], "Bilge, Rifat", *İst.A.*, 1961, V, 2774; İrfan Tazebay, *Kilisli Muallim Rifat Bilge* (mezuniyet tezi, 1964), *Türkiyat Enstitüsü Ktp.*, nr. T. 612 (bu çalışma, Kilisli Rifat'ın kendi el yazısı ile tanzim ettiği 1339 [1923] tarihli hal tercümesiyle ailesinden öğrenilmiş bilgilere yer vermesi bakımından öbür yazılara nisbetle daha önemlidir); A[gop] D[ilaçar], "Ölümü Dolayısıyla: Rifat Bilge (1876-1953)", *TDL*, II/19 (1953), s. 442-443 (aynı yazı için bk. a.mlf., *Dilçilere Saygı*, Ankara 1966, s. 99-101); "Bilge, Rifat (Kilisli Muallim)", *TA*, 1968, VI, 385; Fevziye Abdullah Tansel, "Kilisli Ahmed Rifat Bilge'nin Folklor Çalışmaları ve Mora Destanı", *HK*, I (1984), s. 119-128; Kilisli Muallim Rifat Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, Ankara 1997, tür.yer.

ÖMER FARUK AKÜN

KİLİTBAHİR KALESİ

Çanakkale Boğazı'nın Rumeli yakasında İstanbul'un fethinden sonra yapılmış kale.

Bugün Kilitbahir adıyla anılan kale Çanakkale Boğazı'nın Rumeli yakasında deniz geçişini kontrol altında tutmak üzere Kaf'a-i Sultânîyye'nin karşısında Fâtih Sultan Mehmed tarafından yaptırılmıştır. Evliya Çelebi, İstanbul'un fethinden hemen sonra yapıldığı tahmin edilen kalenin fetihten önce 856'da (1452) inşa edildiğini belirtir. Dönemin tarihçilerinden Tursun Bey, İstanbul'un fethinin ardından boğazın en dar yerinde Eceovası denilen mevkide karşılıklı iki kale yapıldığını, birine Kilidü'l-bahr, diğerine Sultânîye adının verildiğini ve bu kalelere toplar konulduğunu yazar. Kritovulos ise (Kiritoboulos) 867 (1463) yılı olaylarından bahsederken Gelibolu ve Bolayır valisi ve donanma kumandanı Yâkub Bey'in bu kalelerin inşasıyla görevlendirildiğini, 869 (1464-65) yılı olaylarını anlatırken de inşaatın tamamlanmış olduğunu belirtir.

XVI. yüzyıl başlarında Pîrî Reis eserin- de, Marmara'dan çıkan gemilerin boğaz-